

MARK GOEDHART

RETOUR WESTERBORK

Ilse Leembruggen von Lieben (1873-1961)

Retour Westerbork

‘Het leven houdt immers geen rekening met ons; we moeten voortdurend al onze krachten aanwenden als we onszelf staande willen houden en niet ten onder willen gaan’

Ilse Leembruggen,
22 februari 1924

Retour Westerbork

Het levensverhaal van
Ilse Leembruggen-von Lieben

MARK GOEDHART

Hilversum

Verloren

2026

Afbeelding op het omslag: Ilse Leembruggen-von Lieben (collectie Flavia Warde-Jones).

© 2026 Mark Goedhart
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464552478

Omslagontwerp: WarmGrijs/Robert Koopman, Hilversum
Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

*This publication has been produced in accordance with the EU Deforestation Regulation (EUDR).
No part of this publication may be reproduced in any form, including use for text and datamining,
and scraping, without written permission from the publisher.*

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
1 Wenen	10
2 Familie	23
3 Jeugd	41
4 Echtgenoot	62
5 Huwelijk	68
6 Kinderen	100
7 Weduwe	118
8 Oorlog	130
9 Boerderij	172
10 Vrede	179
11 Beckmann	187
12 Krantz	214
13 Van der Schalk	236
14 Moesje	248
15 Verzoening	251
Noten	254
Bronnen	267
Namenregister	273

Voorwoord

In het leven van Ilse Leembruggen von Lieben zit alles voor een Netflixserie: een ijzige vader en een, volgens Sigmund Freud, hysterische moeder, te midden van monumentale rijkdom in antisemitisch Wenen; een gelukkig huwelijk in Nederland met vijf prachtige kinderen, maar met een moeizaam begin en een tragisch einde; een nomadisch weduwebestaan in hotels en pensions door heel Europa; en tot slot haar gedwongen wedergeboorte als Jodin in bezet Nederland, met als apotheose haar drievoudige bevrijding uit kamp Westerbork en de dramatische moorden op haar dochter en kleindochter.

Over haar fascinerende leven is maar weinig gepubliceerd. Ze was de tante van een beroemde kunstschilder en duikt op in oorlogsarchieven als Joods slachtoffer van het naziregime. Dat is het wel zo'n beetje. Haar graf is geruimd, omdat niemand er nog belangstelling voor had. De herinnering aan haar is vervaagd. Wie was zij?

Ilse Leembruggen kwam op mijn pad doordat ze de eigenaar bleek te zijn van het boerenbedrijf De Boomgaard, waarop mijn familie anderhalve eeuw woonde en werkte. Wat begon als een eenvoudige zoektocht naar mijn familiegeschiedenis, kreeg ineens een onverwachte wending. Wat moest een barones uit Wenen in vredesnaam met een veehouderij in Leiderdorp? Wat was haar achtergrond, haar verhaal? Waarom was ze drie jaar lang eigenaar, vervolgens zes jaar niet, en daarna vijfentwintig jaar weer wél? Ik kon er geen touw aan vastknopen; de zoektocht begon.

In de eerste veertig jaar van haar leven speelde Wenen een grote rol. De dominante cultuur was er anti-Joods, en de opkomende Joodse elite moest zich in die vijandige omgeving staande houden door zich aan te passen en zich op kunst en cultuur toe te leggen. Ilse groeide op in dat liberale miljonairsmilieu. Haar huwelijk bracht haar naar Leiden en Den Haag, en na het overlijden van haar man koos ze München als woonplaats, de hoofdstad van Hitlers nationaalsocialistische beweging.

In de oorlog verloor ze alle luxe en rijkdom en belandde ze in de strafbarak van Westerbork, klaar om naar Auschwitz te worden gedeporteerd. Maandenlang zag ze de ene na de andere trein vertrekken, maar de dodenrit bleef haar bespaard. Slechts zeer weinigen slaagden erin om Westerbork als vrij mens te verlaten, laat staan drie keer. Met dit boek wil ik dat mysterie ontrafelen.

Twee rode draden zijn in haar leven te herkennen. Allereerst is er het netwerk van familie en vrienden, dat Ilse omringde en dat haar uiteindelijk het leven redde.

Zij maakte in Wenen deel uit van een joodse elite die onderlinge loyaliteit hoog in het vaandel had, en wist later een grote schare vrienden en gunstelingen om zich heen te verzamelen en aan zich te binden. Ze hield van gezelschap en ze was een ster in het onderhouden van vriendschappen. Dat vermogen om relaties aan te gaan, te onderhouden en te activeren liep als een constante door haar leven. In uiterste nood bleek het van beslissende betekenis.

Wat verder opvalt zijn de opvallende tegenstrijdigheden in het handelen van de hoofdpersonen. Ilse's redders bleken, tot mijn verbazing, het gehele politieke spectrum te omvatten, van de gevluchte kunstschilder Max Beckmann tot de fanatieke NSB-familie Krantz. Wat intrigeerde, was niet alleen het raadsel van Westerbork, maar ook de politiek incorrecte vriendschappen. Ik was verrast door de meerduidigheid van de hoofdpersonen, hun inconsequente gedrag en hun vermogen zich met het onverzoenlijke te verzoenen. Hoe kon Ilse zich blijmoedig begeven in kringen die er, ideologisch gezien, juist op uit waren om mensen zoals zij te vernietigen? Hoe kon ze uitgerekend het fascistische München kiezen als haar woonplaats, en daarna in Den Haag haar intrek nemen bij een Duitsgezinde familie?

De zoektocht begon op 7 maart 2023, toen ik aanbelde bij hofstede De Boomgaard aan de Achthovenerweg 9 te Leiderdorp. Omdat mijn vader al in 1967 op 48-jarige leeftijd was verongelukt, wist ik niets over de geschiedenis van zijn geboortehuis. Zo werpt dit boek ook een blik op het verleden van deze voormalige veehouderij en daarmee, indirect, op dat van mijn vader. Verklaart dat misschien de toewijding waarmee ik, ook enigszins tot mijn eigen verbazing, het spoor van Ilse ben gaan volgen?

Voor dit boek heb ik een raadselachtig leven gereconstrueerd aan de hand van alle beschikbare bronnen. Daarbij vraag ik het geduld van de lezer voor de vele namen die de revue passeren, want voor een goed begrip van haar afkomst en entourage wilde ik de belangrijkste medespelers in beeld brengen. Het moest een kloppend verhaal worden dat uitsluitend steunde op verifieerbare feiten en omstandigheden; waar twijfel bleef bestaan, heb ik het oordeel bewust aan de lezer gelaten. Van de vele primaire bronnen is een groot deel Duitstalig. Van korte en eenvoudige passages heb ik het Duits gehandhaafd; van de overige heb ik een vertaling opgenomen of het origineel naast de vertaling weergegeven. Het transcriberen van sommige handschriften was niet altijd eenvoudig; waar dat niet lukte zijn hiaten aangegeven. Voor het beeldmateriaal mocht ik putten uit het familiearchief. Om aan de eisen van het drukproces te voldoen, is de beeldkwaliteit hier en daar verbeterd. In enkele gevallen heb ik met toestemming van de familie kleur toegevoegd om de beelden meer sprekend te maken.

Bij mijn onderzoek heb ik veel hulp gekregen van drs. Philip Leembruggen, de kleinzoon van Ilse, en van haar achterkleindochters Flavia Warde-Jones, Jantien Black en haar man Peter Black. Daarnaast hebben de voortreffelijke archieven van de stad Rotterdam, het Nationaal Archief in Den Haag, het archief Westerbork (José Martin), het NIOD, het archief Erfgoed Leiden en Omstreken, het archief Gooi en Vechtstreek, het Deutsches Literaturarchiv Marbach (Thomas Kemme), de Bayeri-

sche Staatsbibliothek München (Nino Nodia), het Bundesarchiv Koblenz, het Max Beckmann Archiv München (Nina Peter, Marianne von Manstein en Eva Sittner), het Joods Museum Wenen (Gabriele Kohlbauer-Fritz), het Stadtarchiv München (Philip Zöls), het Stadt- und Landesarchiv Wenen, het Theater Museum Wenen en het Tate Archive in Londen in hoge mate bijgedragen aan het resultaat. Ten slotte dank ik prof. Hans Blom, Bert Lever, dr. Ruud Breteler en de Historische Vereniging Oud Leiden (Simon Andriesen) voor hun hulp.

Ik dank mijn vrouw Anneke, die haar man ineens ten prooi zag vallen aan een archiefverslaving. Verder dank ik Uitgeverij Verloren (Eva Nicole Pool), die deze uitgave mogelijk maakt, maar helemaal toevallig is dat niet. Ilse Leembruggen kende de familie Verloren van Themaat, die in villa Schothorst te Amersfoort woonde en verre familie is van de uitgever. Haar netwerk reikte ver.

1 Wenen

Ilse Caroline Wilhelmine Leembruggen-von Lieben werd op 13 februari 1873 in Wenen geboren. Aanvankelijk was het gewoon Ilse Lieben; het tussenvoegsel 'von' kwam er vijf jaar later bij, toen de familie in de adelstand werd verheven. Wenen was de keizerlijke hoofdstad van een katholiek wereldrijk. De Habsburgers regeerden al zes eeuwen over Midden- en Oost-Europa en lange tijd ook over Spanje en de Nederlanden. Karel v en Filips II, die wij kennen van de Tachtigjarige Oorlog, waren prominente Habsburgers. Het rijk was een lappendeken van culturen, talen en volken, samengebracht door huwelijkspolitiek, diplomatie, oorlog en onderdrukking. Het grondgebied omvatte het huidige Oostenrijk, Tsjechië, Slowakije, zuidelijk Polen, Hongarije, westelijk Roemenië, westelijk Oekraïne, noordelijk Servië, Slovenië, Kroatië, Bosnië-Herzegovina, en delen van Noord-Italië. Het was een rurale samenleving waarbij de macht lag bij de adel en de katholieke kerk en waarbij de orde werd gehandhaafd met een ijzeren vuist, geholpen door een fijnmazige en goed werkende bureaucratie. Het was een dictatuur van schieten en stempelen. Boeren werkten eeuwenlang onbetaald op het land van de heer, waarmee ze verbonden waren. Het Habsburgse rijk leek gemaakt voor de eeuwigheid.

In de 19^e eeuw brak echter een periode aan van grote maatschappelijke verandering. De industriële revolutie zette de economie op zijn kop: nieuwe fabrieken met door stoom aangedreven machines maakten het traditionele thuiswerk overbodig, en velen verloren hun inkomen. Zo ontstond een verarmde arbeidersklasse die naar de steden trok, en een snel rijk wordende burgerij die de adel naar de kroon stak. In het revolutionaire jaar 1848 kwamen de sociale spanningen tot uitbarsting. Op het platteland eisten de boeren afschaffing van de *Gutsherrschaft* (horigheid), terwijl de burgerij in Wenen riep om persvrijheid en bestuurlijke hervorming. Er waren straatgevechten en opstanden waarbij nationalistische bewegingen meer autonomie eisten voor de deelstaten. De afsplitsing van Hongarije kon ternauwernood worden voorkomen dankzij militaire steun van de Russische tsaar, al kreeg Hongarije daarvoor later wel meer zelfstandigheid terug.

Het jaar 1848 was een kantelpunt in sociale verhoudingen, politieke cultuur en ideologie. De oude feodale orde werd verdrongen door opkomend liberalisme en kapitalisme. Ondernemers vormden een nieuwe sociale klasse van gegoede burgers, *Großbürger*, die zich in politiek en economisch opzicht naast de adel vestigde.

In de 25 jaar voor Ilse's geboorte had Wenen een ongekennde groeispurt doorgemaakt. Wenen was booming. De bevolking groeide explosief: van een half miljoen in 1850 tot twee miljoen in 1900. De stad veranderde in een bouwput. Aan de randen verzezen nieuwe wijken om de toestroom van veelal arme nieuwkomers op te vangen. In het centrum werden oude vestingmuren gesloopt om de weg vrij te maken voor huisvesting van de nieuwe rijken. Rond dezelfde tijd dat in Parijs de Champs-Élysées werd aangelegd, kreeg Wenen haar eigen pronkboulevard: de vijf kilometer lange Ringstraße, die symbool moest staan voor het zelfvertrouwen en de welvaart van de stad. Daar bouwde de opkomende bourgeoisie haar paleizen: imposante woonblokken van vijf tot zes verdiepingen, met pompeuze façades en rijk gedecoreerde interieurs. Op foto's uit die tijd is te zien hoe werkelijk elk stukje muur en plafond werd benut om indruk te maken, met schilderijen, wandtapijten, plafondschilderingen, marmer en verfijnd houtsnijwerk. Alle grote instellingen vonden er hun plek: het parlement, de universiteit, het stadhuis, de opera en het theater. De Ringstraße werd het uithangbord van de nieuwe gegoede burgerij en het visitekaartje van keizer Frans Josef. Zijn Hofburg-paleis grensde aan de boulevard. De Ringstraße was het sluitstuk van de *Wiener Gründerzeit* (1848-1873), waarin vrijhandel en liberalisme hoogtij vierden. Wenen groeide uit tot een wereldstad met moderne warenhuizen waar op een nieuwe manier kon worden gewinkeld. Daar te mogen wonen was de droom van iedere miljonair.

De nieuwe Joodse elite

Kenmerkend voor het Wenen van de tweede helft van de 19e eeuw was de snelle opkomst van een Joodse elite, die voordien vrijwel afwezig was, maar die binnen enkele decennia veel invloed kreeg op het economische, intellectuele en culturele leven van de stad. Hoewel slechts één op de tien Weners tot de Joodse gemeenschap behoorde, was het merendeel van de banken in Joodse handen. Daarnaast beheersten Joodse ondernemers de spoorwegen en de textielindustrie en waren de meeste nieuwe miljonairs van Joodse huize. Zij waren in het Habsburgse rijk de koplopers van de nieuwe economie. Met hun groeiende rijkdom drukten ze een stempel op de Ringstraße, die in de volksmond al snel de Jodenboulevard ging heten.

De Joodse elite ontstond lang voordat de grote instroom van Joodse families uit Oost-Europa Wenen bereikte, een migratie die pas later in de 19^e eeuw haar hoogtepunt vond. In 1860 telde het katholieke Wenen ongeveer 6.000 Joodse inwoners. Tien jaar later waren het er 40.000, en rond de eeuwwisseling woonden er zo'n 150.000 in de stad. Wenen werd, na New York, Warschau en Boedapest, de stad met de grootste Joodse gemeenschap. Velen waren gevlucht voor de pogroms in Rusland. Ze spraken Jiddisch en volgden de orthodoxe leefregels. De liberale Joden waren niet zo gecharmeerd van deze nieuwe groep conservatieve geloofsgenoten en wilden er liever niet te veel mee geassocieerd worden. De scheidslijn was scherp. Ilse's dochter Anna zou in Hilversum expliciet vragen om een liberaal-Joodse dienstbode.

De geëmancipeerde Joodse bourgeoisie werd tegelijkertijd steeds minder Joods. Men voelde zich aangetrokken tot het liberalisme en zocht toenadering tot de bestaande politieke macht, om zijn positie te versterken. Als variant van de verlichting ontstond de Joodse Haskala-beweging, die een grote rol speelde bij de modernisering van de Joodse samenleving, met meer aanpassing aan de Europese cultuur en minder nadruk op religie. Binnen de nieuwe Ringstraße-elite konden Joodse en niet-Joodse ondernemers het goed met elkaar vinden. Geld was hier belangrijker dan God.

Ilse groeide op in zo'n geassimileerd liberaal-Joods milieu. Haar vader behoorde tot de nieuwe *finanz-adel*, die de prestigieuze Ringstraße had volgebouwd. Zij stamde af van de families Lieben, Gomperz, Auspitz, Lewinger en Todesco, die een hecht netwerk vormden waarbinnen geld, cultuur en economische macht werden gebundeld. Door de vele onderlinge huwelijken ontstond een nieuwe aristocratie, die opkomende moderne kunstenaars en vernieuwende wetenschappers financieel ondersteunde. De nieuwe elite koos voor Gustav Klimt en Gustav Mahler, waar de oude adel bleef vasthouden aan de Weense wals en het klassieke portret. Ilse was een kind van deze 'tweede adel'. Die afkomst gaf haar toegang tot invloedrijke netwerken – een privilege dat haar later, in Westerbork, zou redden.

Tegenover deze rijkdom stond een schrijnende armoede. De meeste arbeiders werkten 60 uur per week zonder sociale voorzieningen. Een kwart van de zuigelingen haalde de eerste verjaardag niet. Kinderarbeid was normaal. In 1910 verdiende de rijkste 0,1% van de bevolking 12% van het inkomen; de top 1% streek meer dan een kwart op, met een jaarinkomen van boven de 100.000 kronen, terwijl een leraar slechts 1.200 kronen verdiende.¹ Ilse's oom Richard Lieben verdiende meer dan vijfhonderd onderwijzers bij elkaar. Terwijl de elite zich baadde in weelde, moest 90% van de bevolking rondkomen van een inkomen dat zo laag was dat er geen belasting over werd geheven. Daardoor bleef deze groep verstoken van stemrecht.

Kantelpunt

Aan de periode van industrialisering, economische groei en vooruitgangsoptimisme kwam in het geboortjaar van Ilse een spectaculair einde. Op 1 mei 1873 werd in Wenen de vijfde wereldtentoonstelling geopend, een evenement waaraan jaren was gewerkt. Nieuwe treinstations waren geopend, luxe hotels gebouwd en extra wegen aangelegd om de miljoenen bezoekers te kunnen ontvangen. Na Parijs (1855 en 1867) en Londen (1851 en 1862) was het nu eindelijk de beurt aan Wenen om te schitteren als het centrum van de wereld.

Twee gebeurtenissen zaten de feestvreugde echter behoorlijk dwars. Er brak een pokken- en een cholera-epidemie uit, die duizenden mensen het leven kostten. Tegelijkertijd ging de economie onderuit. Na de Frans-Pruisische oorlog (1870-1871) was veel kapitaal de Oostenrijkse economie ingestroomd, wat tot wild speculeren in spoorwegen en industrie had geleid. Op 9 mei 1873 stortte de Weense beurs in: be-

drijven gingen failliet, spaargeld verdampte, mensen verloren hun werk. Wat een glorieus jaar had moeten worden, kreeg daarmee een tragische wending.

De Joodse bankiers kwamen relatief ongeschonden uit de economische malaise; zij waren financieel goed ingedekt en gingen over tot de orde van de dag. Maar het overgrote deel van de bevolking verarmde. Dat bracht een sociale beweging op gang met een sterk antisemitische ondertoon. Het zou Wenen ingrijpend veranderen. Het laatste kwart van de 19^e eeuw had de stad twee gezichten. Aan de ene kant de liberale elite met een explosie van kunst, cultuur en wetenschap, die Wenen de culturele hoofdstad van de wereld maakte. Aan de andere kant, een fel antisemitische katholieke beweging van middenstanders en ambachtslieden en een verpauperd proletariaat.

De Eerste Wereldoorlog maakte abrupt een bloedig einde aan het keizerrijk. In 1914 was Wenen nog de trotse hoofdstad van een supermacht met vijftig miljoen inwoners. In 1918 was het gereduceerd tot een bovenmaats groot centrum van een armlastig land met nog geen zeven miljoen inwoners, afgesneden van de belangrijkste landbouw- en industrie centra. Habsburg stond bekend om zijn logge bureaucratie, die vanuit Wenen door 90.000 ambtenaren draaiende werd gehouden, maar die papiermachine van wetten en decreten bleek plotseling topzwaar en grotendeels overbodig. Wenen werd een stad zonder land. Er volgden jaren van extreme armoede en politieke instabiliteit, en het duurde tot 1925 voordat er weer sprake was van enig herstel in het nieuwe Oostenrijk. Ilse maakte deze catastrofale neergang mee vanuit Nederland. Van daaruit zette ze hulpacties op voor de uitgehongerde Weense kinderen. Zelf had ze Wenen op tijd kunnen verlaten.

Positie van de vrouw

Met de doorbraak van het liberalisme maakten veel feodale waarden plaats voor moderne opvattingen, maar de positie van de vrouw bleef in Oostenrijk nog lang onveranderd, langer dan in andere Europese landen. Van Ilse werd niet verwacht dat zij een volwaardige opleiding zou volgen. Haar onderwijs kreeg ze thuis, maar vakken als Grieks of Latijn waren verboden terrein. Pas vanaf 1897 mochten meisjes het officiële eindexamen middelbare school (de *Matura*) afleggen. De opvatting was dat het gymnasium niet paste bij de vrouwelijke natuur. Onderwijs aan welgestelde meisjes moest zich zogenaamd richten op het wezen van de vrouw, op haar taken in huis, op kunst en literatuur. Er was wel een meisjeslyceum, maar dat stond niet op het niveau van het onderwijs voor jongens. De bedoeling was vooral dat de dames het later goed zouden doen in de betere kringen. Een vak leren was niet nodig. Een getrouwde vrouw uit de elite werkte niet buitenshuis; dat zou haar status ondermijnen. Oostenrijk was zo ongeveer het laatste Europese land waar universiteiten hun poorten voor vrouwen openden. Voor Ilse kwam dat te laat. Tijdens haar jeugd hadden vrouwen geen toegang tot de wereld van politiek, ambtenarij of bedrijfsleven. Het openbare leven was een mannenzaak.

De kledingstijl is goed te zien bij dit portret uit 1875 van Ilse's moeder Anna von Lieben-Todesco (links) met haar moeder Sophie Todesco-Gomperz (collectie Wien Museum).

Ook op seksueel vlak was de moraal voor de jonge Ilse verstikkend. Haar kleding was weelderig, maar beklemmend: zware rokken over een nauwsluitend korset. Het aankleden kon een uur in beslag nemen en de vele lagen textiel wogen al snel vijf tot tien kilo. Veel bewegingsruimte bleef er dan niet over. 'Heel vaak begint de zware arbeid die vrouwen verrichten om te voldoen aan de moderne kledingvoorschriften al op jonge leeftijd' analyseerde het vooruitstrevende *Neues Wiener Tagblatt* op 13 maart 1885 op de voorpagina.² Ilse was toen twaalf jaar en zou snel gaan leren hoe ze moest omgaan met veterkorset, onderrokken, lijfjes, volants, kralen, strikken, kwastjes, linten, franjes, en pofmouwen. Toen in Amerika in de jaren vijftig de veel comfortabelere broekmode voorzichtig opkwam, werd dat in de Weense burgerlijke milieus

volkomen belachelijk gemaakt. Als vrouwen konden rennen zouden ze ook wegrenen van hun plichten, was de gedachte. Het was overigens niet alleen een Weense kwestie: in Nederland werd in 1899 de Vereniging voor Verbetering van Vrouwenkleding opgericht, die pleitte voor afschaffing van het korset en voor kleding waarin vrouwen zich beter konden bewegen. Ook die beweging wekte, zoals we later zullen zien, weerstand op.

Verder stond Ilse onder toezicht van een gouvernante, zodat zij haar onschuld zou bewaren. Seksualiteit was taboe. Zelfs een gerucht kon haar reputatie verwoesten. Ilse moest preuts zijn, beheerst en vooral niet uitbundig. Het was ongepast om een man een hand te geven; ze hoorde hem te begroeten met een lichte buiging of een knikje met het hoofd. Daarna mocht zij niet uit eigen beweging het woord tot hem richten, en zeker niet zonder de aanwezigheid van een ouder familielid of een gouvernante. In combinatie met het gebrek aan maatschappelijk perspectief vormde dit stelsel van omgangsvormen een vruchtbare voedingsbodem voor psychische klachten bij vrouwen uit de gegoede burgerij.

Voor mannen golden andere regels. Zij konden vrijelijk gebruik maken van prostituees in alle prijsklassen, van eenvoudige straatprostituees voor de gewone man tot chique courtisanes en demi-mondaines voor de allerrijksten. De Weense overheid hield toezicht op deze industrie, waarin naar schatting 30.000 vrouwen werkten. Vaders namen hun zonen mee naar een prostituee, terwijl hun dochters elke vorm van genot werd ontzegd. De maatschappij was doordrenkt van dubbele moraal, geheimen en hypocrisie.³ Het was om gek van te worden.

En dan was er het antisemitisme. Als opgroeiend Joods meisje kan de vijandigheid in de stad Ilse onmogelijk zijn ontgaan. In de politiek en de pers werden Joden openlijk zwartgemaakt, en de pesterijen namen toe. Wenen was doordrenkt met anti-Joodse sentimenten. Ze groeide al met al op in een cultuur die haar aan alle kanten begrensde, als vrouw én als lid van een verguisde minderheid. Binnen die strikte grenzen moest zij haar talenten zien te ontwikkelen.

Jodenhaat

Het Habsburgse rijk kende een lange traditie van antisemitisme, die terugging tot de vroege middeleeuwen. Joden werden verantwoordelijk gehouden voor de dood van Jezus en bij pestepidemieën beschuldigde men hen van het vergiften van de waterbronnen. Ze heulden met de vijand, pleegden rituele kindermoorden of ontheilgden katholieke sacramenten, zo meende men. Door de geschiedenis loopt een spoor van discriminatie, vervolging, verdrijving en uitroeiing. Na de verbanning van alle Weense Joden in 1421 duurde het 180 jaar voordat de strijd tegen de Ottomanen de Habsburgers tot concessies dwong en Joden zich weer in Wenen mochten vestigen, zij het op de slechtst denkbare locatie, totdat de keizer in 1670 opnieuw een einde maakte aan hun aanwezigheid.

Westerbork was een dodelijke val waaruit vrijwel niemand kon ontsnappen. Toch lukte dat de Oostenrijks-Nederlandse Ilse Leembruggen-von Lieben drie keer. Hoe kreeg zij dat voor elkaar, en wie hielp haar daarbij? En waarom werd zij telkens weer opgepakt? Wie was zij?

Ilse von Lieben (1873–1961) groeide op in Wenen tijdens het Fin de Siècle, te midden van een liberale kunstminnende en puissant rijke Joodse elite. De industriële revolutie had haar familie, ondanks discriminatie en fel antisemitisme, de kans geboden een grote welstand te bereiken. Tijdens een vakantie in Napels werd zij verliefd op Willem Adriaan Leembruggen, telg van een vooraanstaande Leidse textieldynastie. Het bracht haar naar Leiden en Den Haag, waar ze samen vijf kinderen kregen. Na zijn overlijden vertrok Ilse naar München, de bakermat van Hitlers nationaalsocialistische beweging. In 1938 vluchtte zij terug naar Den Haag, waar de oorlog haar leven verwoestte. Ze verloor vrijwel alles en belandde als zeventigjarige drie keer in kamp Westerbork. Dit boek laat zien hoe leden van een machtige elite elkaar tijdens de oorlog de hand boven het hoofd hielden, en hoe daardoor de grens tussen goed en fout vervaagde. Ilse verkeerde in kringen van mensen wier politieke overtuiging juist gericht was op haar vernietiging. Juist die tegenstrijdigheid maakt haar geschiedenis zo intrigerend en raadselachtig. Het redde uiteindelijk haar leven.

Mark Goedhart (1951) studeerde sociologie en bedrijfs-economie. Tijdens zijn onderzoek naar de geschiedenis van zijn familie en hun boerderij in Leiderdorp stuitte hij op deze Weense barones, waardoor zijn speurtocht een onverwachte en spectaculaire wending kreeg.

